

fat på for kommende bibliotekshistorikere. Trods de kritiske bemærkninger vil *Dansk Bibliotekshistorie* være et uundværligt afsæt for arbejdet med den del af bibliotekshistorien.

Svend Larsen

| JØRN HENRIK PETERSEN: *Den glemte Luther*, Syddansk Universitetsforlag, Odense 2018, 332 s., 298 kr.

Den glemte Luther er det sidste værk i Jørn Henrik Petersens Luther-trilogi. Hvor de to første værker, *Fra Luther til konkurrencestaten* (2016) og *Luthers sociaetik og det moderne samfund*, (2017) mere direkte søgte at vise sammenhængen mellem Luther og det moderne samfund, er ærindet i denne bog i højere grad at grave dele af Luthers teologi, som ifølge Petersen er gledet i glemmebogen, frem til almindelig eftertanke. Det handler især om Luthers tænkning om samfund og økonomi.

Ud over forordet består bogen af fem hovedkapitler indrammet af en prolog og en epilog. Epilogen samler bogens hovedpointer op og er samtidig en omskrevet version af de foredrag, Petersen holdt i rigt mål i forbindelse med reformationsjubilæet i 2017. Bogen kan således læses som en uddybelse af epilogen og foredragsvirksomheden. Prologen og de fem hovedkapitler indledes af en række teser, 95 i alt, der præsenterer hovedtankerne i det enkelte kapitel. Det forbliver imidlertid lidt uklart, om tesaerne handler om Luthers teologi og sociaetik, om Luthers receptionshistorie, eller om der er tale om Petersens egne teser ud fra Luthers tænkning.

Bogens hovedargument er, at Luthers teologi ikke kan skilles fra hans socialøkonomiske tanker; dvs. at han skal læses som både „evangelist og social reformator“. Udgangspunktet etableres i prologen gennem en kort præsentation af Luther-forskningen fra begyndelsen af 1900-tallet. Bl.a. Ernst Troeltsch ses som en af ophavsmændene til den konservative læsning af Luther, hvor Luthers angreb på den gryende kapitalisme og markeds kræfterne trådte i baggrunden til fordel for et fokus på den indre åndelige frihed og en accept af den verdslige verden, som den er – et spor der fortsættes af bl.a. Heinz Schilling og har præget store dele af århundredets læsning af Luther. Her rammer Petersen et ømt punkt. Der ligger en meget vedkommende historiografisk opgave i at afdække, hvordan den Luther-tolkning, som bl.a. præsenteres hos Max Weber og Troeltsch, har sat sig spor ikke kun i Luther-forskningen, men også i den bredere historiske forskning.

Det spor følger Petersen imidlertid ikke, men springer i stedet frem til et par internationale forskningsprojekter, der fokuserer på det sociale ansvar og den medmenneskelige pligt hos Luther, altså „den

glemte Luther“, der ikke kun fokuserer på den indre tro, men også på den ydre verdens indretning. Petersen lægger ikke skjul på den store inspiration, som bogen har modtaget fra disse projekter, og han afstår i resten af bogen fra at trække på eller diskutere med anden Lutherforskning, fordi han vil læse kilderne selv. Det er altid prisværdigt at gå til kilderne, men det eksplicite fravalg af forskningslitteraturen betyder desværre, at bogen lukker sig om sig selv i stedet for at åbne for den diskussion, som materialet og problemstillingen uden tvivl kan bære. Når bogen unddrager sig diskussionen med forskningslitteraturen, bliver den heller ikke en del af den akademiske samtale og mister noget af den betydning, den kunne have haft.

I kapitel 1 argumenterer Petersen gennem indirekte Luthercitater for, at Luthers økonomiske og samfundsmæssige overvejelser ikke kan skelnes fra hans teologiske tænkning, altså at det socioøkonomiske er en del af det teologiske. Omdrejningspunktet er en udlægning af retfærdiggørelsens dobbelthed hos Luther, hvor den passive modtagelse af troen og frelsen fører til den aktive udøvelse af troen i forhold til medmennesket. Menneskets sociale ansvar og relation til medmennesket er centralt, og Petersen argumenterer for, at Luther vil give den individuelle næstekærlighed kollektiv betydning gennem de institutioner, der etableres i stat (af øvrigheden), kirke og civilsamfund. Luthers kritik af menneskets egeninteresse som synd og af den gryende kapitalismes ånd er interessant, og overføres af Petersen til en kritik af det moderne samfund, som absolut ikke er uden relevans eller slagkraft.

I kapitel 2 læses Luthers 95 teser som et opgør med en økonomisk tænkning, hvor alt kan omsættes til en vare (også frelse), og Petersen fortsætter dermed argumentationen for, at økonomiske spørgsmål indlejres i etiske overvejelser hos Luther, igen med en klar referenc til det moderne samfunds fravær af denne kobling. Fokus er på Luthers kritik af markedet og den gryende kapitalisme, der ligger i forlængelse af tesaerne og hans skrifter om retfærdige priser, arbejde og åger. Her som andre steder gennem bogen er der en implicit diskussion med Weber, men der er en skam, at Petersen ikke tager diskussionen eksplicit og kommer med sit bud på en luthersk, protestantisk etik og dens sammenhæng med kapitalismen og det moderne samfund.

Kapitel 3 uddyber spørgsmålene om handel, åger og finansielle transaktioner og især Luthers tanker om øvrighedens sociale ansvar. Fyrstens rigdom skal sikre befolkningen bl.a. gennem opkøb af korn til dårlige tider, men det er også øvrigheden, der skal sikre en retfærdig prisfastsættelse. Kapitlet kredser om den gyldne regels (du skal gøre mod andre, som du vil, at de skal gøre mod dig) betydning i Luthers teologi og socialøkonomiske tænkning, og hvordan det sociale ansvar fra teologisk tænkning omsættes til de konkrete forordninger

om fattigforsørgelse, som Luther bidrog til bl.a. i Wittenberg og Leisnig. Fattigforordningerne læses som udtryk for, at øvrigheden fastsatte den enkeltes pligt til at bidrage, så langt evnerne rakte, og dermed som et udtryk for en kollektiv organisering af en individuel pligt til medmenneskelighed. Centralt i gennemgangen af Luthers kritik af markedet er også Luthers udlægning af det 7. bud, du må ikke stjæle, et perspektiv der fortsættes i de kommende kapitler.

Kapitel 4 behandler Luthers tanker om griskhed, grådighed og havesyge. Griskhed er i Luthers optik et brud på ikke alene det 7., 9. og 10. bud, men også det 1. bud, fordi penge bliver en afgud. Luthers kritik er ikke rettet mod penge og materielle goder i sig selv, men mod måden, de efterstræbes og bruges på. En pointe er at vise Luthers drøftelse af griskhed som en teologisk drøftelse af synd, der får et socialøkonomisk udtryk, altså en kobling af Luthers socialøkonomiske tanker med hans teologi. Det bliver en central pointe i kapitlet, at loven (dvs. de ti bud) i Luthers optik er vejen til syndserkendelse. Som en opsamling slutter kapitlet med tre teser fra det tyske projekt, *Radicalizing Reformation*, et af de to projekter, der som ovenfor nævnt har inspireret til bogen. Forholdet mellem dette projekt og Petersens bog forbliver dog lidt uklart, for der mangler en egentlig klargørelse for, hvad Petersen bidrager med i forhold til det oprindelige, tyske projekt, der har sine rødder i blandt andet Ulrich Duchrows sociale-tiske Lutherstudier og i den sydafrikanske, palæstinensiske og sydamerikanske befrielsesteologiske Luther-reception.

Det femte og sidste kapitel behandler Luthers tanker om arbejde, kald og stand. Også her er blevet det 7. bud centralt for fremstillingen af pligten til at arbejde i kald og stand for at forsørge sig selv og sine. Den centrale placering af det 7. bud i Luthers økonomiske og sociale-tiske tænkning er i sig selv interessant. Det meste historiske forskning, der har beskæftiget sig med Luthers betydning, har fokuseret på det 6., det 4. og til dels det 5. bud. Med fokus på det 7. bud breddes den potentielle påvirkning af samfundet gennem Luthers forståelse af de ti bud ud fra husholdet til resten af samfundet. Også opmærksomheden på den brede forståelse af buddene, hvor fraværet af de positive gerninger (at hjælpe næsten) bliver en lige så stor synd som selve de forbudte gerninger (at stjæle etc.), er vigtig.

Det er centralt i Luthers forståelse af arbejdet, at det ikke er et mål i sig selv, men et middel til at forsørge sig selv og sin husstand, og tjene medmennesket – men det lykkes kun gennem Guds velvilje. Igen nærmer vi os forholdet mellem en protestantisk (Luthersk) etik og kapitalismen, og denne gang får Weber også et ord med på vejen. Det lutherske arbejdsbegreb står i Petersens fremstilling i modsætning til den

moderne kapitalisme, for mennesket skal i Petersens lutherske etik stille sig tilfreds med sit jordiske gods.

De tidligere kapitler har rummet en relevant kritik af den position, Luthers to-regimentelære har fået. I kapitel 5 uddybes med Luthers trestandslære som en alternativ måde at forstå Luthers samfundsmodel på, hvor husstanden sættes i centrum for det liv, der skal leves i verden. Kapitlet slutter med en gennemgang af trestandslæren og det 4. bud som et bud om at ære forældre og autoriteter – uden at Luthers relationelle forståelse af mennesket, som ellers er central for Petersens fremstilling, og som også er til stede i Luthers forklaring af det 4. bud, inddrages. Som en række andre steder i bogen er der tale om relevante aspekter af Luthers teologiske tænkning, hvis man ønsker at forstå hans mulige samfundsbetydning, men alligevel forbliver teksten på det eksemplificerende niveau og indvier hverken sin læser i den teologi, der gør livet i husstanden og verden central, eller i de samfundsperspektiver, denne teologi kunne have. Det havde også været interessant, hvis Petersen havde inddraget den nyere forskning, der netop kritiserer den herskende tolkning af Luthers to-regimentelærer. Så ville trestandslæren ikke være en alternativ model, men et supplement.

Som nævnt rundes bogen af med en epilog, der giver den opsummering af bogens argument, som man godt kunne have ønsket sig mere af løbende. Det bliver tydeligt, at målet med bogen er at få læseren til at se Luther som en social reformator, ikke kun en teologisk. En hovedpointe i den lutherske sociaetik er i Petersens fremstilling, at alle vores gerninger skal vurderes i lyset af, hvad de betyder for vores medmennesker. Det menneskelige fællesskab skal sikre, at vi alle lever op til kærlighedens bud, og at der tages hånd om næsten. Den sociale pligt er både individuel og kollektiv, og institutionerne skal formidle mellem de individuelle relationer og det kollektive sociale ansvar. På den måde rummer bogen en interessant præsentation af aspekter af Luthers tanker, som nok ikke er alle læsere bekendt.

Petersen bruger mest Luthers tanker om sociaetik og økonomi som en kritik af en række nutidige tendenser. Det strider ikke imod, hvad Petersen selv siger, han vil med bogen, og man kan i øvrigt have megen sympati for det. Jeg savner imidlertid en diskussion af, hvornår den sociaetiske dimension af Luther er forsvundet ud af læsningen af hans tekster. Har det altid været sådan? Er det opstået med de tænkere i starten af det 1900-tallet, som Petersen indleder med? Og hvad skal vi bruge erkendelsen af de sociale aspekter af Luthers teologi til i det ny årtusinde? En af motivationerne for bogen er tilsyneladende, at Petersen ser en manglende vilje hos Folkekirken og nutidens præster til at forholde sig til samfundsmæssige problemer og rejse social kritik mod det bestående, men det forbliver et lidt postulerende udgangs-

punkt. Der stilles i det hele taget store krav til læseren om selv at afkode, hvad man kan få ud af de fremlagte uddrag af Luther.

Som historiker savner jeg også refleksioner over, hvad der har styret Petersens udvælgelse i Luthers omfattende skrifter. Der er ingen begrundelse for de valgte nedslag, hvilket får udvalget til at fremstå mere vilkårligt, end det givet er. Endvidere bruges Luthers tekster i flæng, uden at deres kontekst og ophavssituation inddrages. Det kan være problematisk både i forhold til forskellen på den tidlige og den sene Luther (som spiller en stor rolle i Lutherforskningen), men også i brugen af de såkaldte bordtaler, som er andenhånds referater, blandet med teologiske tekster fra Luther selv. Luthers tekster gengives ikke i citat, men i moderniseret omskrivning. Det kan der være formidlingsmæssige grunde til, men det gør det ind imellem vanskeligt at se, hvornår Luther stopper, og Petersen begynder.

Samlet set er der ingen tvivl om, at Petersen i *Den glemte Luther* præsenterer den danske læser for aspekter af Luthers tænkning, som ikke er alment kendt. Det er i sig selv prisværdigt. Luthers tænkning om mennesket som relationelt forbundet og forpligtet bruges til en skarp kritik af det moderne individualiserede konkurrencesamfund. Et omhyggeligt noteapparat giver læseren adgang til selv at søge kilden, men fraværet af diskussion med nutidig teologisk og historisk litteratur gør det vanskeligt at forfølge emnerne yderligere.

Nina Javette Koefoed

| ROBERT H. NELSON: *Lutheranism and the Nordic Spirit of Social Democracy. A Different Protestant Ethic*. Aarhus University Press, Aarhus 2017, 324 s., 240 kr.

Det er altid interessant, når omverdenen kaster et blik på den nordiske samfundsmodel og forsøger at forstå, hvorfor det er endt, som det er. I *Lutheranism and the Nordic Spirit of Social Democracy* kaster den amerikanske økonom, Robert H. Nelson sig ud i at forklare de nordiske landes særtræk som tillid, social solidaritet og *quality governance* ved at anskue de nordiske socialdemokratiers værdigrundlag som sekulariseret lutherdom. Nelson (1944-2018) forskede bl.a. i økonomi som sekulariseret religion og interesserede sig bredt for religionens politiske og økonomiske rolle. *Lutheranism and the Nordic Spirit of Social Democracy* er produkt af et forskningsophold ved the Collegium for Advanced Studies of the University of Helsinki i 2014.

Nelson undres gennem bogen højlydt over, at lutherdommen ind til slutningen af 1990'ere har fået meget begrænset opmærksomhed i behandlingen af Nordens historie, samfundsudvikling og værdigrund-